

FERDO KOZAK KOT UREDNIK SODOBNOSTI

(Ob njegovi korespondenci Mišku Kranjcu)

Franc Zadavec

Pisma Ferda Kozaka Mišku Kranjcu niso običajno dopisova; je urednika revije svojemu literarnemu sodelavcu. Posebno vrednost jim daje avtorjeva zavzetost za kulturno in narodnostno problematiko slovenskega ljudstva in duha njegove inteligence v tridesetih letih.

Znanstveno kritična izdaja Kozakovih pisem za sedaj ni možna. Upoštevam pa vsa mesta, ki prikazujejo Ferda Kozaka kot ideološkega usmerjevalca Sodobnosti in njegovo pojmovanje slovenstva in mesta, iz katerih je razviden njegov odnos do Ljubljanskega Zvona.

*

Kmalu po prvi svetovni vojni je doživel slovenski narodnostni in socialni optimizem udarec, čigar težo so najbolj živo izpričali prav književniki, deloma z dokaj zbegano subjektivistično pesmijo in črtico, še bolj pa s socialnimi in nacionalnimi poudarki v tematiki in umetniški ideji. V slovenski narodnostni ideologiji so povojne razmere ustvarile občutno zmedo. Vse do sredine obdobja med vojnama je ta ideologija pod pritiskom jugoslovanskega unitarizma izgubljala tisti pristni lesk, ki ji ga je ustvaril Ivan Cankar. Izgubljala ga je prvenstveno zato, ker je buržoazija naših strank zatajila svojo narodno provenienco in sprejela ter podpirala reakcionarno ideologijo »jugoslovanske narodnosti«. Izgubljala pa ga je tudi zato, ker so nekateri ideologi razmišljali in pisali o slovenskem ljudstvu kot mostu, ki naj združi cerkveno evropski vzhod z zahodom, ali pa so njega in sebe tešili z gesli o kulturnem poslanstvu malega naroda. V prvem desetletju po vojni je le nekaj mladih v »Svobodni Mladini« nekoliko konkretnje postavilo narodnostno vprašanje. V povojnih družbenih in nacionalnih razmerah je pognala tudi filozofija o nekakšni svobodoumni in o religiozni osebnosti. Ker se je zapirala pred družbenimi problemi v stolp preabstraktnih razmišljanj o človeku in njegovi osebni resnici, ni mogla ta filozofija ustvariti učinkovitega odpora zoper velesrbski raznarodovalni in gospodarski pritisk. Slovenska, že v sedemdesetih in osemdesetih letih razmajana liberalistična misel se je nezadržno razkrajala. »Tiskovna zadruga« se je odrekla izdajanju z b r a n i h del Frana Levstika. Četudi je storila to morebiti iz finančnih razlogov, je njena odpoved vendarle vidno znamenje razkrajanja slovenskega liberalizma v narodnostnem smislu.

V letih diktature, tedaj na grobišču jugoslovanske buržoazne demokracije, je na Slovenskem vedno bolj naraščala potreba po vodilni sili, ki bi znala uveljaviti stvaren socialni in narodnostni program in z njim odpraviti gospodarske in kulturne posledice dotedanjih slovenskih kapitalističnih strank. Take sile pa na Slovenskem okrog leta 1930 še ni bilo.

Kasnejši slovenski vodilni marksisti so v letih 1932—1934 sicer že iskali ustrezne »oblike širokega povezovanja z delovnimi množicami« in pritegovali zlasti mlajše izobraženstvo, predvsem kulturne delavce. Toda šele izid »Ljudske pravice« (1934) je pomenil »začetek novega razdobja, v katerem so se komunisti dokončno uveljavili kot odločilni činitelj v slovenskem družbenem življenju«.¹

Slovenska »naprednjaška« inteligenca je v letih diktature podpirala ideologijo »jugoslovanskega naroda«, tedaj tisti mit, ki je nalikoval nekdanjemu ilirstvu, le da je bil sedaj nevarnejši; vzdrževale so ga namreč tudi domače politične sile, ki so skupno s srbskimi zavirale razvoj slovenskih kulturnih in prosvetnih ustanov, ogražale jezikovno samobitnost in izkoriščale slovensko gospodarstvo.

Brezbrižnost do javnih vprašanj, kolikor niso sodila v okrilje uradniškega plašča, je zajela precejšen del izobražencev po mestih in na deželi. Nekateri kulturni delavci so nahajali krivdo za ta pojav v dveh činiteljih: v delni agoniji našega malomeščanstva in pa v slovenski univerzi.

Slovensko malomeščanstvo, ki ga srečujemo v književnosti in književni publicistiki tridesetih let, je životarilo z lastnostmi, ki jih je opisal poleg drugih Fran Albrecht v prvi številki Sodobnosti.² Te lastnosti so bile: provincialna omejenost, zaljubljenost vase, zlagano puritanstvo, politična prilagodljivost in psevdosocialnost. S svojo »labilno duševno strukturo« je prispelo slovensko malomeščanstvo »na periferijo vsega duhovnega, kulturnega in socialnega življenja«, od koder je imelo »samo še eno pot: pot v razkroj«. In prav ta »duhovno, nacionalno in socialno periferna množica« je hotela z naprednjaško inteligenco določati Slovincem še nadalje »smer in pot«.

Ferdo Kozak spada v prvo vrsto tistih kulturnih delavcev, ki so se na začetku tridesetih let uprli temu potokazu. Duhovna vsebina malomeščanstva in vse, kar je iz nje pognalo v kulturnem, političnem in socialnem pogledu, je silila Kozaka h kritiki in postavljanju drugačnih vrednot. S to negativno družbeno vsebino se je bojeval vse

¹ Boris Zihelr, Ob prazniku slovenskega naprednega tiska. Naša sodobnost 1934, 769.

² Fran Albrecht, Na periferiji duha. Sodobnost 1933, 4.

desetletje tako v člankih kot v dramatiki, pri čemer je posebej naperil svojo kritično misel na tisto izobraženstvo, ki je prezrlo slovenske socialne in narodnostne probleme in služilo idejam in individualističnim svojstvom malomeščanskega lastnika.

Izobraženca, duhovnega malomeščana, je takole opisal v enem prvih pisem Kranjcu:

»Vam se v teh novembrskih dneh menda prav tako godi kakor meni tu dol v tem provincialnem gnezdu [v Novem mestu]. Oziroma, mislim, da je Vam še bolje. Namreč, rajši gledam kmete, ki so iz zemlje in v svoji psihologiji od nje izoblikovani, kakor pa tako imenovano inteligenco, ko vsak dan sproti doživljate njeno laž, njeno nepogumno ravnanje in s to in ena osebnimi koristmi prepleteno početje... Veste, vražja je takale podeželska boljša družba! Edini njen pravi življenjski princip je — dobro živeti, pa udobno, mirno, brez nepotrebnih razburjanj. Zato so v svojem javnem mnenju puritani, neodpušljivi, da je življenje čim bolj zgoščeno v okosteneli formi in ne zaidejo vanj nobene nadležne sapice. Kot sujet je vse skupaj zanimivo, sicer pa sambognasvaruj« (21. XI. 1953).

Krívdo za to, da je del izobraženstva mislil predvsem nase in se brez odpora podrejal reakcionarnim silam v državi, je pripisoval Ferdo Kozak slovenski univerzi. Spraševal se je, ali je aristokratstvo izobrazbe in učenjastva socialno upravičeno in ali univerza nima tudi te dolžnosti, da vzgaja inteligenco, ki bi lahko zares demokratično uredila življenje svojega naroda. Bil je prepričan, da slovenska univerza v desetih letih, kar je obstajala, ni vzgojila duhovno močne inteligence, ki bi mogla utreti Slovincem zdrav kulturni in politični razvoj.

»Toliko mlade žeje se shaja tam, pa ni moža, ki bi jo znal vsaj deloma utešiti, ki bi razgrnil pred študentom obzorja, živo snujočo misel, mlad sprostrt nazor, ki bi naravnal hrbtenice in razsvetlil misli« (16. III. 1953).

Kozakova sodba o prešibki nacionalni in družbeno politični vlogi slovenske univerze v tem času ni osamljena. Tudi Stanko Leben je za-trjeval, da nam je kljub univerzi primanjkovalo »narodne elite«. Slovenski univerzitetni izobraženec da se ni pripravil niti za voditelja niti ni spoznal »osnovnih narodovih potreb«.³

Globlji vpogled v narodnostno in družbeno mesto predvojne slovenske univerze pa razodeva, da sta jo Kozak in Leben sodila nekoliko pristransko. Res je sicer, da nismo imeli tolikanj močne osebnosti, ki bi organizirala univerzo v vidno narodno tribuno in družbeno napredno silo — navzlic buržoaznim vladam. Toda na univerzi so pre-

³ Stanko Leben, Vladajoča inteligenca. Sodobnost 1955, 97.

davali tudi ljudje (n. pr. Ivan Prijatelj, France Kidrič, Alfred Šerko, France Šturm in drugi), katerih znanost je bila toliko živa, kulturna in ljudska, da se je študent mogel ob njih izplesti iz nazadnjaških strankarskih gesel in da je začel misliti na probleme narodne celote tudi v socialnem pogledu.⁴

Razboriti mislec Kozak, meščan z zgodaj razvitim smislom za stvarno demokracijo, se je vedno bolj odločno križal z moralo vodilnih strank in vedno bolj intenzivno iskal poti iz slovenske pritličnosti. Iz ognjevitosti, ki je spremljala vse njegovo delo, izvira najbrž enostranska presoja tedanje slovenske univerze. Toda v tej presoji ne smemo prezreti neke važne prvine: Kozakove želje oziroma zahteve po inteligenci, ki bi bila v zgodovinsko važnem obdobju zrelo »srce v sredini«, ki bi se zavedala, kako »silno pritlično in naroda nevedno življenje« (16. III. 1935) životari s svojim ljudstvom vred, in bi bila sposobna, preprečiti politično trgovino s slovenskim jezikom in narodnostno vzgojo.

O slovenski narodnostni in socialni krizi središčne revije niso pisale kake odločnejše besede, prav tako so puščale v nemar pasivni del inteligence. O vsem tem je bilo potrebno spregovoriti tudi v političnem jeziku. Lastniki Ljubljanskega Zvona pa so sklenili, da bodo »cenzurirali članke politične vsebine«,⁵ kolikor bi le-ti rušili njihove »nacionalno-likvidatorske nazore«.⁶

Ob slovenskem marksističnem tisku, ki se je množil zlasti po letu 1932, je nastala revija Sodobnost. Raziskovanje vseh objektivnih in subjektivnih vzrokov, zaradi katerih se je skupina književnikov odcepila od Ljubljanskega Zvona in sklenila, da bo izdajala novo revijo, presega okvir tega članka. Kozak poudarja v enem svojih pisem, da je bil važen moment za to dejanje »le navaden ponos spričo svojega najčistejšega občutka« (27. XI. 1935). Vzroke te, zlasti za kasneje koristne odcepitve pojasnjujejo avtorji brošure »Kriza Ljubljanskega Zvona«, opisani pa so tudi v člankih v Sodobnosti (1935—1934) in v Ljubljanskem Zvonu (1932—1934). Vse to gradivo prepričuje, da je odločitev za novo, od političnih strank neodvisno revijo terjalo predvsem nerešeno nacionalno vprašanje v državi. Nova revija naj bi stvarno postavila vprašanje slovenskih narodnih pravic proti vele-srbski teoriji narodnega »stapljanja«, zlasti pa se postavila proti

⁴ Glej tudi: Edvard Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, 2. izdaja, str. XXIX in 585.

⁵ Fran Petre, Okvir književnosti med obema vojnama. Pogovori o jeziku in slovstvu, 14.

⁶ Kot pod 1.

domačim likvidatorjem slovenstva. Razbistriti bi morala slovensko »kulturno zmedo«, poglobiti in ustaliti slovensko narodno zavest, hkrati pa kritično razčleniti slovenske gospodarske in politične razmere, ki so psihološko in moralno krotovičile ljudstvo, da še vedno ni moglo rasti »naravnost in zavestno«.⁷

*

Ko so se na pobudo Ferda Kozaka odločili Josip Vidmar, Fran Albrecht in Stanko Leben za revijo Sodobnost in ji je Albin Prepeluh zagotovil izhajanje, je Kozak, prevzemajoč uredništvo leposlovnega dela v njej, povabil k sodelovanju tudi Miška Kranjca. Pridobiti si je namreč hotel predvsem mlade književnike, zakaj tem je pripisoval največ poguma in moči za novo pot.

»Pričeli smo s snovanjem zadruga,« je sporočil Kozak, »katere prvi namen bo izdajanje svobodne, neodvisne revije, ki bo čim bojevitije udarila v te naše kulturne zmede, zraven pa skrbela za umetnost v literaturi in ji služila z vso ljubeznijo resničnih interesov in čistih smotrov. Upajmo, da bo pripomogla do osvoboditve duha in s tem do zdravejšega kulturnega razvoja.

Čim se vrnete v Ljubljano, Vas bom naprosil, da mi omogočite malo tesnejše vezi s krogom mladih peres, ki ga imate na univerzi. Rad bi ravno od doraščajočih talentov dosegel njih podporo, jih ogrel za našo revijo in skupno z njimi spustil »frišno burjo« v naše zakrnjele kulturne prilike» (16. XII. 1952).

Kozak je odslej intenzivno iskal Sodobnosti smisel in opravičilo. Vedel je, da je bila umetnost pomembna in pri nas do tedaj skoraj edina oblika narodne aktivnosti, vedel pa je tudi, da ta oblika ne more zagotoviti narodnega obstoja. Skrajni čas je bil, da bi začeli stvarno pisati o slovenskem družbenem ustroju, strokovno zastavili analizo vseh vprašanj, ki so mučila slovensko ljudstvo.⁸ Zdelo pa se mu je, da so

»ljudje pri nas še premalo šolani v tem, da bi mislili iz sebe in iz svojega lastnega izkustva gradili zaključke in razglede. To bo treba šele počasi vzgojiti, in če bo naš list v tem oziru zaoral v ledino, je že s tem mnogo storil. Uvedli bi na primer radi stalne politične razglede, študije o gospodarsko političnih problemih, pa še drugega nebroj. Toda to bi moralo biti pisano iz doživljenega spoznanja, kajti vse kompilacije in vsi referati nimajo cene« (16. III. 1953).

»Sodobnost« naj bi torej po eni strani vzgajala slovenski subjektivni faktor, ki bi mogel aktualno pisati, oprt na zanesljivo poznavanje

⁷ Ferdo Kozak, O osnovah naše »nacionalne ideje«. Sodobnost 1953, 163.

⁸ Ferdo Kozak, »Kod in kam?«, Sodobnost 1953, 529.

domače zemlje in človeka na njej. Hkrati pa je Kozak sodil, da bi morala

»nenedoma udrihati po tem, kar danes pomeni slovenski karakter, slovenska politika in pa slovenska kultura« (16. III. 1953).

Programatično nakazana vsebina, ki bi jo Sodobnost morala razviti, kaže Kozakovo hotenje, po katerem naj bi revija služila mladim rodovom in »širokim slojem«. Usmeritev k ljudstvu naj bi potegnila za seboj tudi inteligenco. V Sodobnosti naj bi se množice in inteligenca končno že srečali v skupnih narodnostnih interesih. Demokratizacija kulturne revije je Kozaku utrjevala vero v njen uspeh.

»Vseeno, če stvar ne doseže tistih ušes, ki se jih tiče — saj mora množica izvedeti o tem in mladi ljudje... Torej napišite kaj o Vaši krajini, tudi za kroniko boste našli marsikaj — nekje in nekoč mora roditi živa beseda živ odmev« (16. III. 1953).

Že v prvem letu so si uredniki prizadevali speljati revijo v »bolj borbene vode«. Toda nekaterih sodelavcev se je že ob prvem zamahu lotila nevera, da bi živa beseda v tedanjih razmerah mogla vzbuditi odmev med ljudstvom. Sodelavec z dežele je pisal Kozaku, »da smatra vse tako pisanje za žalostno don kišotsko delo«. Kozak pa je odločno zavračal ta pesimizem, pišoč:

»Toda jaz cenim take opravke višje. Za nekaj let se zdi tako početje don kišotsko, vendar ljudje pa le berejo, premišlujejo — in čisto neopazno klije nazor v globinah in se počasi staplja v širše komplekse. Nobena resnično izdana energija ne gre na svetu v izgubo, o tem sem prepričan. In pisana beseda je dejanje svoje vrste. Morda se v današnjih časih na videz zdi, da ni res, ampak to ni tako. To imam priliko opazati, čeprav ni da bi se človek slepil. Sicer je pa pri vsakem delu edini izhod na svetu: delati, kakor narekuje občutek, da je prav. Komu bo to koristilo, kakšen bo profit, to je navsezadnje postranska stvar« (21. XI. 1953).

Medtem ko vladajoči politiki niso kazali samo »nerazumevanja za potrebe ljudstva«, temveč so si vedno bolj prtili »na hrbet težke grehe zoper slovensko čustvovanje« (30. X. 1953), ukazovali trgati iz gimnazij-skih čitank Cankarja in drugo, se je Kozaku vedno ostreje jasnila »črta, kam in kako«. Upravičeno ga je čudilo stališče nekaterih kulturnih delavcev, ki so hoteli najti v ustanoviteljnih Sodobnosti »nekakšne puntarje iz čudnih motivov« in ki niso mogli spoznati, da je šlo vsaj nekaterim od njih za narodnostno usodne probleme pa tudi za čast

slovenskega razumnika, za »ponos spričo svojega najčistejšega občutka« (27. XI. 1933).

Ta »najčistejši občutek« pri Kozaku ni bilo kako razžaljeno »samoslovenstvo«, izključna »slovenska smer« in kar je še oznak za tesnosrčni nacionalizem v tem času. Če so sodelovali pri Sodobnosti nekaj časa tudi zagovorniki ideje »samoslovenstva« ali pa taki, ki so odklanjali »internacionalizem v tej ali oni obliki«, ⁹ Kozakovi članki iz leta 1933 in kasnejši njih stališča zavračajo. Izključno slovensko smer je ocenil tega leta kot »pot v lokalno mišljenje, ki duši polet, zastira obzorja in zastruplja energije...« Za »osvojujoč in pozitiven« je štel samo tak napor, »ki je posvečen obččloveškim problemom«. Predobro se je zavedal, da bo samo »sredi svetovnega nehanja rastoča inteligenca sposobna, užgati v narodu voljo, izvojevati boj za resnico in s tem tudi voljo do življenja«. ¹⁰ »Slovenstvo« torej Kozaku nikoli ni bilo samo »čustvena reakcija«, pač pa boj za kulturo, za razvoj moralnih in kulturnih vrednot v ljudstvu. Ta pojem mu je pomenil, kakor ga sam opredeljuje, »živo kulturno vzmet v okviru slovenskega družbenega in političnega dogajanja« ali, kakor je povedal z drugimi besedami: »Naše revije slovenstvo mora biti kritično in progresivno.« ¹¹

Po Kozakovi oceni je delala Sodobnost v prvem letu tako, da je upravičila svoj obstoj. Kako ga je tedaj upravičila?

Več kot kritični glas strankarsko nevezanega svobodoumnega razumništva Sodobnost sprva ni bila. Sodelavci niso imeli kakega enotnega, recimo revolucionarnega ideološkega koncepta. Povsem tuj jim je bil zgodovinski materializem, ki so si ga vsaj nekateri od njih razlagali »kot doktrinarno socialno zrelišče« oziroma kot »abstraktno zamišljeno socialno doktrino«. ¹² Po izročilu naše filozofske orientacije dvajsetih let so nekateri temeljiteje poznali n. pr. Bergsonovo socialno filozofiranje ¹³ kakor pa marksistično sociologijo. Ker jim je manjkalo temeljiteje poznavanje okolja, so namesto stvarne besede o slovenskih socialnih problemih zbrali v reviji okorne meditacije o njih. Prvi letnik ne kaže tudi jasne perspektive iz slovenske malomeščanske duhovne sterilnosti. Res pa je, da so jo nekateri avtorji opazili in

⁹ Stanko Leben, Ali je potrebna nova revija? Sodobnost 1933, 1.

¹⁰ Kot pod 8.

¹¹ Ferdo Kozak, Iz včeraj v jutri. Pripombe k petletnici Sodobnosti. Sodobnost 1938, 1.

¹² S. L., Narodnost in umetnost po marksistični doktrini. Sodobnost 1933, 42.

¹³ Boris Furlan, Leta odločitve. Sodobnost 1933, 538.

kritično opisali. Vidne sestavine tega letnika so zlasti kritične opombe o narodnostno brezbrižni inteligenci, o kulturni in politični zagati slovenskega malomeščanstva, odločen odklon klerikalizma in integralnega jugoslovanstva in opozorilo na to, da je treba nacionalno jedro Slovencev v jugoslovanski državi usposobiti za to, da pritegne zane-marjene dele etničnega ozemlja v zamejstvu.

Jeseni leta 1953 je vodstvo Tiskovne zadruga poskušalo odpraviti razkol med ‚zvonovci‘ in ‚sodobniki‘. Toda karakter nesoglasij med revijama je ostal nepremostljiv, pač zaradi političnega značaja tega vodstva. Kozak je bil prepričan, da bi se ta pomiritev zaključila »v korist Zvonu«, Sodobnosti pa bi poskušali »po možnosti izpodmakniti raison d'être«. Glede Zvona pa je menil naslednje:

»O Zvonu Vam pišem objektivne podatke, kolikor jih vem, pa svoje misli, ne da bi hotel vplivati na Vaš nazor.

Zame osebno ostane vprašanje isto kakor lani. Princip: imeti revijo, ki bi bila od katerekoli, zlasti od starejše grupe neodvisna. Kajti odločno ne gre več edinole za toliko in toliko povesti in pesmi, pač pa za duhovno preroditev našega miljeja. Ljudje, ki izdajajo in financirajo Tiskovno, so isti, kateri danes reprezentirajo naš režim, ki plenijo šolske knjige in pri temelju skušajo omajati našo narodno bazo. Naj se skrivajo od časa do časa za te ali one fraze, ali izgovore, naj pri tem poudarjajo svetle tradicije Zvona — v splošnem so skupina ljudi, ki ji je vsa ta literatura kšeft; kolikor imajo doslej na svojem terenu pisateljev — nesomišljenikov, so to zaenkrat večina takih, ki jih vodi tja ali ozir na zaslužek, ali pa volja, ustreči nekim osebnim interesom« (27. XI. 1953).

Veroval je tudi, da Ljubljanski Zvon prav zaradi takega lastniškega ozadja ne bo mogel ob še tako sposobnem uredniku

»pobijati jugoslovanstva v vseh mogočih podobah in ne rušiti gnilobe meščanske ideologije. To sta pa zaenkrat najvažnejši nalogi Sodobnosti, ki jih bo drugo leto vršila še mnogo radikalnejše. Z vsem svetom meščanske radikalnosti in pa kompromisarije je treba odločno prekiniti in pričeti graditi temelje nove naše kulture. Kaj ima revija pri tem opravka, je razvidno samo po sebi« (27. XI. 1953).

Kozakovo naziranje o politični usmerjenosti izdajateljev Ljubljanskega Zvona in iz nje izviraajočih posledic, ki bi zadele ‚sodobnike‘, če bi pristali na spravo, osvetljujeeta dve objavi v drugem letniku Sodobnosti: ponatis zdravice,¹⁴ ki jo je v imenu jugoslovanskih časn-

¹⁴ S. L., Ponatis. Sodobnost 1954, 228.

karjev med obiskom v Nemčiji izrekel srbski časnikar Milojević ministru Röhmju, in članek¹⁵ Bratka Krefta »V razorožitvi nič novega«.

V zdravici beremo med drugim, »da more biti duh Aleksandra I. in nemškega nacionalizma, pred katerim so kapitulirali vsi partikularisti, pravilno pojmovan, veliko bodrilo za mlade narode, ki duhovno še preživljajo svoje nacionalno stapljanje«. Bratko Kreft pa je v svojem članku med drugim poudaril, da pomenita nemški in italijanski fašizem največjo vojno nevarnost. Urednik Sodobnosti je pripisal, da je bil ta članek napisan za Ljubljanski Zvon, kjer pa ga niso mogli natisniti »zaradi prepovedi lastništva« revije.

Očitno je torej, da so bila zelo važna vrata v Zvonu dejansko še zaprta. Kozakovo upanje, da bo Sodobnost v letu 1954 še odločneje rušila meščansko ideologijo, se je izpolnilo le deloma. Še je namreč objavila po kak nevzdržen nazor, tako tudi o zgodovini slovenskega naroda. »V bistvu je naš narod konservativen, miroljuben in brez vsake revolucionarne preteklosti,« je pisal Ruda Jurčec.¹⁶ Tudi Levstik in Cankar sta mu bila »popolnoma apolitična tipa«. Na tako pojmovani slovenski preteklosti in sedanosti naj bi se gradila sodobna slovenska »realna politika«! Ta in podobni konservativni nazori so bili povsem jalovi v boju zoper slovensko buržoazijo.

„Sodobniki“ so se razlikovali od „zvonovcev“ v prvih dveh letih med drugim najbolj po tem, da so narodnostno vprašanje postavljali kot politično vprašanje, kar je dejansko tudi bilo. „zvonovci“ pa so ga preveč zoževali na kulturotvorni obseg slovenske besede, ki da bo pač obstajala, »dokler ne usahne vir njene samobitnosti in izvirnosti«¹⁷ oziroma bo živela, »dokler se ne izživi«.¹⁸

Kozak je leta 1955 ponovno prevzel mesto glavnega urednika. Z načinom in vsebino dela je bil zadovoljen.

»Kakor vidim, delamo zdaj enkrat na vseh koncih s polno paro. Samo Vi imate še ta bene, da Vam preostaja časa še za lastno delo, dočim ga jaz na primer nimam več. Revija strašno zaposli... Zdaj se dela dobro; upam, da se bodo sadovi kaj kmalu pokazali. Včasih imam celo sladke prividi, da ‚en zarod poganja, prerojen, ves nov‘. Brez ozkosrčnih doktrin, do pasu v zemlji, ves iz svojih problemov rastoč. Seveda je do popolnega uveljavljenja še dolga in naporna pot« (20. III. 1955).

¹⁵ Bratko Kreft, V razorožitvi nič novega. Sodobnost 1954, 545.

¹⁶ Ruda Jurčec, Realizem v slovenski politiki. Sodobnost 1954, 241.

¹⁷ B. Borko, Marginalije k polemiki z Otonom Župančičem. Ljubljanski Zvon 1953, 46.

¹⁸ Vladimir Levstik, Poslanstvo besede. Ljubljanski Zvon 1954, 65.

Izdajatelj Zvona pa je nepomirljivo zavračal kar naprej. Za njegov »okus« so zaslužili,

»da jih resen slovenski pisec ignorira. Seveda, jaz ne morem konstatirati, ali je ta moja, že najmanj deset let stara misel prava in da ni fanatična. Pa to je tudi vseeno. Tako mi je globoko prepričanje in se ravnam po njem. Za Sodobnost pa je tako. Revija ima danes svojo jasno pot pred seboj, nalog obilo, delavcev zadosti — pojdemo pač za svojo smerjo in za svojim delom. Bržkone je to delo take vrste, kakršnega danes nobena druga revija ne vrši in ne bo vršila« (20. III. 1955).

Tega leta je objavila Sodobnost prvo temeljito slovensko sociološko študijo,¹⁹ ki je pomenila pravi začetek »frišne burje« v slovenskih revijah. Ta je jasno potrdila, da je bil slovenski kulturni in nacionalni problem v osnovi gospodarski problem, posledica proletarizacije našega ljudstva.

Tudi v Zvonu so se pojavile družbeno kritične prvine, uvedel je socialni obzornik, v katerem je tega leta sicer še neznatno tipal v socialne razmere slovenske vasi. Kriza slovenske vasi je v obeh revijah vedno bolj rezko govorila tudi iz leposlovne proze.

Novo tona v Ljubljanskem Zvonu je povezoval Ferdo Kozak z literarno pomembnim imenom svojega brata Juša, katerega je cenil kot odločnega nasprotnika vse reakcije, hkrati pa se je hudoval na njega, ker je njegovo ime pritegovalo k Zvonu še druge napredne pisce. Čeprav so nekateri med njimi menili, do bodo pri Zvonu manj cenzurirani, kot bi bili pri Sodobnosti, in da bodo Zvon sčasoma lahko usmerili v levo, je Ferda zelo vznemirjala ta cepitev naprednih piscev. V zmagovit zaključek preusmerjevalnega načrta pri Zvonu ni verjel.

»Je nekaj nepojmljivega v tem, ko je vendar jasno, da vsak Zvonov uspeh pomeni ojačanje Tiskovne in njenega ustanovnega kroga v boju zoper nas. Namesto da bi se okrog samostojne revije zbrale vse današnje glave, dvignile pokret in se po jasnem načrtu lotile nešteti težkih vprašanj slovenstva, namesto da bi vzknila iz vseh naših konkretnih ran živa, zavestna akcija, se cepimo radi golih osebnosti in usodne kratkovidnosti. Jaz vidim v Sodobnosti že od vsega početka stopnico, ki naj vodi v novo naše miselno, umetniško in moralno žibljenje in letos pričinja pravzaprav izpolnjevanje svojo prvo nalogo. Zdaj pa Vam ljudje imena izpodjedajo zgradbo, ki je bila s tolikimi žrtvami postavljena! Uprava, za katero ti ljudje pravzaprav delajo, pa nas seveda s svoje strani skuša pritisniti. Divja cenzura s posebnim očesom na nas, čudni veter v tiskarni, kjer tiskamo, popoln molk v nasprotnem časopisju, širjenje neosnovanih vesti, da bomo zmrznili, zvišani honorarji v Zvonu — vse to so stvari, ki jih mi grenko občutimo. Sicer je pa že Jutro samo dovolj glasna priča. No, pa

¹⁹ Franc Žgeč. Haloze. Sodobnost 1955, 20.

sedaj je naša linija kljub vsemu čvrsta. Kakor gledam zadevo, zdaj gre za princip in ne za osebe. Meni gre za Sodobnost kot za list, ki edini vodi boj za slovenstvo iz žioljenjske resničnosti in ki bo edini mogel — kadar se bo lažje dihala — izvesti dosledno, ostro kritiko nad vso našo preteklostjo ter to ljudstvo vsaj po strani izobraženstva očistiti zla in grdobji zadnjih dvajsetih let. Naloga ljudi, ki so s to zemljo povezani na življenje in smrt, je ta, da do dna pretaknejo njene probleme, da iz njene krute usode poskusijo ustvariti tisto hrbtenico, ki pomeni za vsako skupino ljudi njeno etično last in višino. Mi moramo prebiti led, da pridemo do zabestnega razmaha v kulturi, gospodarstvu in politiki. Spričo tega so oziri na revijo s tradicijo, na založbo, kjer je moči tiskati knjige, le jalova stvar. Prav tako vse tisto o penetraciji meščanskih listov s sodobno ideologijo. Jaz poznam le eno ideologijo in to je narodni in socialni problem slovenstva, z vsemi stotisočnimi potrebami žioljenja povezan.

Razpisal sem se, pa ne zamerite. Stvari me tišče, pa silijo v pero. Zadnjič so mi naskočili Kosmača ... Nič ne vem, kako bo ukrenil. Ali zanj mi pa res ne bi bilo prijetno, če bi začel na dve strani. Seveda, jaz mu ne morem nič reči. Naj odloči sam. Mislim pa, da bi se prepad, ki ga je Sodobnost izkopala med tvorbo slovensko družino in med demokratičnim političnim krogom, ne smel brezbrizno zasuti.

Pa dovolj o tem. V splošnem imam pri reviji lepe stvari v pripravi, samo rdeči svinčnik je postal neznosna pregrada. Po Vaši zadnji številki Pravice sem uganil, da se tudi Vam godi podobno. Vendar bi Vam svetoval, da nikar ne popustite prehitro. Bolje majhen glasek kakor pa molk. Molk je najusodnejša stvar, zlasti danes, ko je mrtvilo drugih listov tako strašno« (19. IV. 1935).

Leta 1935 so se hoteli priključiti k Sodobnosti še nekateri književniki in publicisti katoliškega nazora. Eden od njih je Kozaku razložil,

»da so katoliki sklenili hoditi politično z levičarji isto pot, v duhovnem oziru pa da imajo svojo, katoliško koncepcijo«.

Težec k ideološki jasnosti in enotnosti v reviji, pa je Kozak takole sprejel to namero:

»Radi naših klerikalnih komunistov se popolnoma strinjam z Vami. Mi starejši smo se svoje čase ogibali črnuhov kakor hudič križa in se nam je zdel prepad med njimi in med nami nepremostljiv. Po vojni pa so mlajši pričeli razglašati evangelij miru, češ da mora biti v kulturnih zadevah klerikalno-liberalne orientacije konec in da je treba zabrisati grehe starejših. Ali vse to so bile brezspolne angelske sanje ali pa ne prav iskreno čustvovanje ... Eden teh poglavitnih klerikalnih mladinov je s svojim člankom prav dobro pokazal, da staro katolištvo še ni umrlo. Gre pač še vedno za dominantno katoliško kulturo, za tisto staro dogmo, da je katolištvo bistvena sestavina našega ljudstva. Vsa stvar sedaj nekam dozoreva in jaz sem se že skoraj popolnoma odločil, da jo pri Sodobnosti do

dna razčistim. Otresel se bom vsega, kar ima katoliško barvo, pa magari, če se vse skupaj priključi Zvonu. Meni se zde ti katoliški 'revolucionarji' izrুবane bilke, ki jih bo prej ali slej hierarhija zlomila, ali pa se bodo zlomili radi lastne breztalnosti. Ni posla z njimi!« (28. V. 1935).

Osebni odpor do liberalizma in klerikalizma je v Kozaku nenehoma stopnjeval hotenje, da napravi iz Sodobnosti ideološko napredno in socialno borbena revijo. Pri tem ga nikoli ni vznemirjalo število sodelavcev, zmeraj pa kvaliteta besede.

»Ali vse te nevšečnosti s katoličani, mrzlično reševanje Zvona, Jutrov tam-tam za Zvon in njegov molk za nas — vse to me še bolj prepričuje in veže na idejo o borbeni reviji, kakršna bi želel, da postane naša Sodobnost. Saj pri nas ne sme iti za to, da bi zajeli čim širši krog sodelavcev. Pri nas gre za prerod duha, za zreolucioniranje inteligence, za globok, prodoren in sistematičen študij problemov naše zemlje, gre za ustvaritev vrednot v bodočem redu na tej zemlji — skratka, gre za borbeno gibanje, ki naj vtisne vsemu našemu življenju svoj pečat« (28. V. 1935).

Za tako delo pa je potreboval samo strokovnih peres, ki bi vedela,

»kaj hočejo in ki bodo z vsem svojim delom nevzdržno tiščala v žive rane sedanjosti... Nekaj tvorcev in nekaj mislecev in basta. Zvon potem lahko prinaša znanstvene razprave ali karkoli... Pri nas pa ne gre le za literaturo, pač pa za življenje« (28. V. 1935).

Konec leta je od starih urednikov ostal Kozak pri Sodobnosti tako rekoč sam. Ker si je zbral *»precej dobrih mladih sodelavcev*« (17. XII. 1935), je upal, da bo revija uspešna tudi v naslednjem letu. Sam se je odločno zavzel zanjo:

»Treba je držati to, od klerikalcev in liberalcev neodvisno zastavo, pa tudi različnim marksističnim papežem navzlic in delati tako, kakor bo najbolje in najudarneje. Kajti prepričan sem, da le tod vodi pot v nove čase. Taka je moja vera in dokler je taka, pojdem dalje, pa četudi brez 'starega' kroga« (12. XII. 1935).

Ljubljanski Zvon, pri katerem se je začela *»odlikovati leva linija*« in h kateri je prišteval Ferdo Kozak Iva Brnčiča in še nekatere, je po njegovi oceni prehajal v konkurenco s Sodobnostjo. Zdelo se mu je, da so se razlike med revijama začele zabrisovati. Sedaj si je želel razgledanih in enotnih sodelavcev za Sodobnost, a teh je bilo malo.

»Pri nas je pač to, da sem upal, kako se bo dvignilo iz teh mladih nekaj serioznih političnih, filozofskih in gospodarskih glav in bomo potem lahko pristopili k tistemu pravemu našemu programu, zaradi katerega smo bili tudi na svet postavljeni. Preroditi miselno in politično življenje...

udariti na pot novega slovenstva — vse to je meni bilo v glavi in pred očmi. Danes pa me včasih popade malodušje spričo vsega, kar vidim okrog sebe. Ta mladina je tako strahovito nesamostojna! In tako od dnevnih senzacij zaslepljena. Literatura se je v nekaj letih lepo razrasla, vse drugo pa je kar nekam pri tleh. Nobenih ostrih linij, nič jasnosti; naši so pa pri tem skoraj najslabši. Zdi se mi, kakor da je toliko nijans med njimi, da se sami ne spoznajo več. Med zvonovci in nami pa skoraj ne bo druge razlike, kakor da so se oni zdaj izrekli za jugoslovansko politično linijo, mi pa za slovensko. Pri tem so v ozadju nepoznane sile, ki prav tako niso enotne in so prav tako malo simpatične. In tako si mislim: zdaj, ko bi se z vsemi silami bilo treba oprijeti dela in se pripravljati za bodočnost, zdaj se igramo slepe miši in se otepamo z malenkostmi. Vsak bi bil rad čez mero kunšten. Pridigovati proti individualizmu, sam pa biti do skrajne, skoraj do zoprne mere individualist — to so komodna zrelišča!« (25. I. 1936).

Miško Kranjec mu je pisal od vojakov, naj veruje in zaupa v uspeh svojega dela kakor doslej. Take vere in zaupanja je gorelo v Kozaku brez dvoma dovolj. Niso ga mogli omajati očitki ljudi, s katerimi je »v nekem pogledu« delal skupaj v prvih treh letih Sodobnosti, češ »da je ves naš odnos do Zvona osebni« (12. II. 1936). Pojavili pa so se še drugi razlogi za »črne misli«, ki so ga tačas obšle.

»V zadnjih dveh tednih se je položaj pri nas bistveno spremenil. Revija bo poslej skoraj izključno literarna, vse drugo so višje sile izločile iz njene kompetence. Razumel boš, če pristavim, da bo Književnost prenehala. Akademski glas in Pravica sta izgubila predcenzuro. Glas je že utihnil, Pravice pa tudi menda v kratkem ne bo več. Meni je bilo vse razloženo, kako in kaj in da smo tik fistega roba, ko izdihneš svoje junško življenje, ker je bilo pač prejunaško menda« (25. I. 1936).

V agitaciji nekaterih levičarskih piscev za Zvon je videl Kozak samo škodo, zlasti pa nevarnost, da se »ravna misel Sodobnosti« stre. Zvonovi uspehi so mu pomenili samo vnanjo pozitivnost. Še zmerom je bil prepričan, da je šlo pri vsem »za kazensko ekspedicijo gospodov okrog Tiskovne zoper ljudi, ki so se „drznili“ javno napasti njih amoralno politiko« (17. IV. 1936). Skupina književnikov pri Zvonu pa se je po njegovem mnenju premalo zavedala, kako je le »sredstvo za ta namen«. Zlasti je bil nerazpoložen do Zvonovih književnikov-levičarjev.

»No, povem Ti, po zadnjih izkušnjah imam o naših levičarjih čisto svoje pojme, ki so mi jih dale skušnje teh let. In zdaj šele prav razumem, zakaj je bilo njih delovanje doslej tako malo uspešno. Oni hodijo po potih, ki so jalova, in sicer iz raznih vzrokov. Teh vzrokov pa rajši ne navajam, da ne bom podoben obrekovalcu« (17. IV. 1936).

Misel na fuzijo obeh revij, ki so jo nekateri „zvonovci“ tega leta ponovno oživili, je bila sedaj še manj uresničljiva kakor leta 1935, zakaj tabora sodelavcev sta se v glavnem ustalila in tudi notranje izoblikovala.

»Da, zdaj sta nastali dve izraziti grupi Zvon — Sodobnost. Ali končno, kaj nas to briga? ! Zvon ni postavil nobene svoje oblike revije, pač pa se je vrigel — razen politike — čisto po naši revijalni smeri. To pomeni precej. Poleg tega pa: formiranje skupine okrog Zvona bo izzvalo samo to, da bo Sodobnost stopila vsa in zavestno na tista pota, v katerih je sprožila nov razdaj in kjer je njen raison d'être. Nadejam se, da ji bomo zdaj in ravno zdaj dali fisti obraz, kakršnega mora imeti in zaradi katerega je bila tudi ustanovljena« (17. IV. 1936).

Pri Sodobnosti jih je bilo sedaj okrog štirinajst, ki so hoteli še naprej delati. Da bi strli molk časopisja in prodrli med širše občinstvo, so snovali venec predavanj in recitacijskih nastopov za prve mesece 1937. leta. Razen v Ljubljani bi nastopili še v Mariboru in Celju, predavanja pa izdali v knjigi. Ali pripravljenost za delo pa ni bilo tudi že delo samo. Od »starih« je Kozak ostajal sam. Vidmarja je skoraj docela zaposlovalo gledališče, Albrecht je »sklenil svoje literarne račune«, Leben, ki je izdelal načrt za predavanja in recitacijske nastope, se je izločil iz kroga Sodobnosti (20. XI. 1936). Od mlajše generacije pa Kozak ni pričakoval nič dobrega in zanesljivega.

»Od vseh enajstih, kar jih je pri nas, ni niti enega, ki bi držal, z vnelo, z radostjo, z elanom, in vrh tega, ki bi bil podkovan vsaj v eni stvari. Ta generacija, menim, da vse preveč škilji na konkretne uspehe, z drugimi besedami, na stolčke. Revija je meni pomenila silno mnogo, smatral sem jo za možnost resničnega preporoda našega življenja, ali zdaj se to leto naračnost sramotno ubijam z njo, izgubljam ves čas, ko bi vendarle rad še kaj napravil, in sadox ni in ni... Stojim pred težko odločitvijo, ne pod vplivom štimunge, ampak gledam trezno. Reviji se bliža konec leta in jaz sem se zdaj že skoraj definitivno odločil, da bom to zadevo definitivno opustil« (20. XI. 1936).

Vidmar, Albrecht pa tudi mlajši so vztrajali pri tem, da revija ne sme prenehati; tudi Kozak sam se je odločil, da bo vlekel voz še naprej. Mučilo pa ga je, da je imel zaradi tega »popolnoma zavezana usta«. Hotel je namreč tudi literarno ustvarjati (15. XII. 1936).

Če soočimo Kozakove poglede na Zvon in na »mlajšo generacijo« „sodobnikov“ z vsebino obeh revij v letih 1935—1936, opazimo, da je bil naš urednik vendarle nekoliko prezavzet v presojanju opisanih problemov. Zaradi gorečnosti za kakovostni dvig Sodobnosti je nekoliko prestrogo sodil svoje mlade sodelavce. Občutek nevarnosti za nadaljnji uspešen obstoj Sodobnosti je bil le trenutno utemeljen, a še to z vidika

pesniških, ne pa tudi pisateljskih peres, zakaj vanjo so še zmeraj pisali Kranjec, Voranc in Kosmač. Kar pa zadeva članke z gospodarsko, socialno in politično slovensko problematiko. Sodobnost v letu 1956 ni le nadaljevala Žgečevih Haloz, temveč je s študijo »Delavstvo in industrija Slovenije« Vita Kraigherja raztegnila svoj kritični glas še na razmere slovenskega industrijskega proletariata. Naslednjega leta so „sodobniki“ še bolj načrtno pisali o kritičnih pojavih slovenskega družbenega življenja. Prezrli niso tudi slovenskih zamejskih manjšin in ne zla, ki ga je pripravljala nemški nacionalistični »socializem«. Tako je postajala Sodobnost dejanski družbeno borbeni činitelj na Slovenskem. Težko bi bilo Kozaku oporekati, da ni vsaj deloma vplivala tudi na Zvonovo smer. Ali vrednosti levičarskega sodelovanja pri Zvonu ni mogoče tajiti. To sodelovanje ni bilo samo zunanje pozitivno, kakor je menil Ferdo Kozak, temveč je nezadržno peljalo tradicionalno književno revijo k živim problemom slovenske družbe.

V letu 1957 so „sodobniki“ resno razmišljali, kako bi ustanovili lastno založbo. Ta založba bi bila »kolektivna, pisateljska last«, nekakšna zadruška, ki bi jo kot delničarji ustanovili književniki sami. Z njo bi dobro zasidrili tudi revijo. Kakor revija tako naj bi tudi knjižne edicije te založbe služile prepору slovenskega življenja. »Tega graditi ne more tako imenovani poklicni založnik, pač pa le družba enako hotečih ljudi« (21. III. 1957). Toda misel na založbo je zamirala med skrbjo za revijo. Sredi leta 1957 je namreč kazalo, da bo morala prenehati. Prepeluh ji je začel odpovedovati nadaljnje finančno vzdrževanje. Naposled so ji zagotovili obstoj sodelavci z »osebnimi garancijami« (8. VII. 1957). Konec leta pa se je tiskarna tudi sama odločila, da Sodobnost mora ostati (29. XII. 1957).

V naslednjem letu je Sodobnost odprla vrata marksistični, ideološko in politično vodilni slovenski skupini. V spominskem članku²⁰ na Ferda Kozaka navaja Boris Zihlerl, kako se je konec leta 1957 pogovoril s Ferdom, »da bi v bodoče komunisti aktivnejše in bolj smotrno sodelovali pri Sodobnosti« in nadaljuje: »Brez dvoma je Ferdo Kozak poleg danes rajnkega Mesesnela bil prvi, ki je z odprtimi rokami sprejel to sodelovanje.«

Domnevam, da naslednji odlomek dokumentira prav ta dogovor:

»Zadnjič se je pri meni javila skupina mladih marksistov, ki bi prihodnje leto radi sodelovali pri reviji. Pogovorili smo se prav dobro — nekateri izmed njih so videti prav zreli in izven neplodnih dogem. Bomo videli, kaj bodo positionega prispevali« (29. XII. 1957).

²⁰ Boris Zihlerl, Zgled slovenskega razumnika. »Ljudska pravica« 1947, št. 289.

Kozakova privolitev v načrtno sodelovanje mladih marksistov je bila naravna posledica osebnega prepričanja in že ves čas jasne zavesti, da je bilo pravo mesto Sodobnosti le »ob strani konkretnega slovenskega ljudstva, ob strani slovenskega delovnega človeka«. ²¹

Ideološka pozicija revije se je sedaj izostrila in izčistila in število naročnikov je v letu 1938 naraslo na 950. Kozak je postajal do Zvona strpnejši — odslej ga več ne omenja. Tega leta je mlade 'sodobnike' odvrnil od polemike z njim, ker so jo hoteli izpeljati iz preveč osebnih razlogov.

»Ce bi šlo za ideološke stvari, bi bilo seveda drugače. Te idejne zadeve pa tam ne pridejo do izraza, čeprav je razlika med nami danes skoraj bolj očita kakor prej« (14. VII. 1939).

V začetku leta 1940 je doživela Sodobnost precej strupen napad. V »Slovenskem domu« je nepodpisani²² protestiral v imenu kulture in s »slovenskega stališča«, ker sta prejela knjižni nagradi ljubljanske mestne občine »vodilni poet levičarske Sodobnosti« Igo Gruden za »povprečno lirično proizvodnjo« v zbirki Dvanajsta ura in Prežihov Voranc, »vodilni pisatelj levičarske Sodobnosti«, za Požganico. Tožnik je naperil ost na oba književnika, še posebej pa na Sodobnost, pišoč: »Podelitev nagrad zastopnikoma ene literarne skupine, tiste, o katere pravi umetniški vrednosti in narodnem pomenu še ni bila povedana objektivna beseda, vzbuja vtis, kakor da je literarno delovno in vredno pri nas samo kulturno levičarstvo, in to tiste skrajne vrste, ki dobiva izraza v Sodobnosti.« Isti časopis je kmalu za tem opredelil²³ Sodobnost za izrazito komunistično revijo in ponovno poudaril, da je bilo z nagrado »posredno dano javno priznanje vsemu levičarskemu in komunističnemu krogu«.

Kozak je menil, da je šlo tu za »dobro premišljeno akcijo«, ki naj bi zatrla vse, kar si je drznilo pisati uporno in napredno, obenem pa je bil prepričan, da bo »za kaj prav odločilnega tudi tej gospodi zmanjkalo korajže« (24. I. 1940). Kasneje pa še dodaja:

»Možje so zmeraj bolj razburjeni in junaški, naše vzdušje pa vsak dan bolj zastrupljeno ... Vidmar mi je dal dostojen spomin na člankarja v Slovenskem domu — samo bojim se, da je napisan za cenzuro« (25. II. 1940).

²¹ Kot pod 11.

²² Pripombe k podelitvi mestnih književnih nagrad. »Slovenski dom« 1940, št. 52.

²³ Kot pod 22, št. 45.

Pa ni bil napisan za cenzuro. In izpad, ki ga je Josip Vidmar upravičeno imenoval²⁴ denunciacija, kulturno svetohlinstvo in miselnost, ki je nevarnejša od Pauschkove in Mahničeve, revije ni pokopal. Slovenski konservativni tabor tik pred vojno očitno ni bil več toliko močan, da bi mogel zatreti revijo, v kateri je dejansko prevladovala marksistična miselnost.

Če je sedaj kateri od sodelavcev odstopil od Sodobnosti, ker se ali ni strinjal »z njenim pisanjem zadnje čase« ali iz drugačnih razlogov, Kozaka ni prav nič motilo (9. IV. 1940). Nasprotno!

»Linija je jasna,« pravi, »naj bo jasno tudi v kompaniji, ki jo zastopa« (5. X. 1940).

Toda 16. aprila 1941 je moral zaradi te »jasne linije« zapisati:

»Mi smo našo ropotijo ustavili.«

*

Prigovori zoper način objave in izčrpnost obdelave te delne Kozakove korespondence so pač možni. Držal sem se teh dvoje načel: da se ustvarjalec sam najbolje predstavi s svojo pisano besedo in da je treba najti obliko za kar najbolj nazorno samopredstavljanje, kakor hitro ni možna znanstveno kritična izdaja njegove korespondence.

Uporabljena pisma (deloma tudi članki) predstavljajo pač samo izsek iz Kozakove duhovne biografije, vendar zelo pomemben izsek. Če velja danes ta ali oni odlomek iz njih samo še kot biografski in zgodovinski dokument, pa se v nekaterih drugih srečujemo z lastnostmi in nazori zdrave in trdne osebnosti, ki lahko tudi sedanjega človeka usmerjajo in krepijo za vredno rast.

Vso Kozakovo ustvarjalno misel je napajala težnja po polnovrednem človeku, ali bolje: po polnovrednem slovenskem človeku. In ta, slovenski človek, mu je pomenil zgodovinsko realnost. S tem hočem povedati, da filozofsko-ontološka vprašanja takšnega kova, kakor so razvidna iz naše, ponajveč epigonske idealistične filozofske publicistike v razdobju med vojnama, Kozaka niso veliko vznemirjala, zakaj njegova v stvarnost uprta narava se je upirala slehernemu abstraktnemu, od družbenih tal odtrganemu razglabljanju o človeku in njegovi etični in socialni preobrazbi. Materialni činitelji in na njih zgrajeni politični odnosi in kulturna dejavnost so se mu razkrili kot poglobitveni vzrok moralne in karakterne podobe slovenskega človeka, zlasti še slovenskega izobraženca. Kot stvaren presojevalec zgodovinskih razmer, v katerih je urejal Sodobnost, pisal članke, prozo, drame in tudi ta pisma, se je Kozak

²⁴ Josip Vidmar: Mestne književne nagrade. Sodobnost 1940, 156.

zavedal, da načelo svobodoumnosti ni in ne more biti pravo izhodišče za osvoboditev in preporod slovenskega miljeja, da svobodoumnost ni zadostna karta za osvobojeno osebnost, temveč je le-ta nujno povezana z nacionalno in socialno svobodo. Osvobojenost človeka zanj torej ni bilo samo intelektualno, temveč predvsem moralno, materialno in nacionalno vprašanje. Iz tega načela človekove osvobojenosti izvira to, kar je imenoval svojo ideologijo: slovenski narodni in socialni problem. Po tej »ideologiji« je presojal vse važnejše probleme našega narodnega življenja v tridesetih letih.

Njegov neizprosni odpor do jugoslovanskega nacionalnega integralizma ni pognal iz sentimentalnega slovenstva, temveč je bil stvaren humanističen protest zoper nasilje, ki je dušilo sproščeno rast polnopravnega človeka. Tu je zadel ob buržoazno ideologijo in prakso in se ji uprl z vso svojo kulturno-organizacijsko in književno ustvarjalno močjo. Kakor to ideologijo je odklanjal tudi klerikalizem, zakaj v obeh je spoznal činitelja, ki sta ljudstvo notranje razbila, razvrstila izobraženstvo v nasprotujoča si tabora in ki sta s tem ohromila narodni organizem za rodoviten socialni in nacionalni odpor. Opisoval in kritiziral je posledice tega notranjega razbitja. Brezbriznost do vprašanj, ki presegajo osebni jaz, strahopetnost, mlačnost in pasivnost so težišča njegove kritike. Iz ljubezni — beseda, ki na tem mestu ni zlorabljena! — do domače zemlje in ljudstva na njej in napojen z evropskimi razgledi, je zavračal lokalno zagrajene kulturne in narodnostne nazore, osebne interese na račun splošnih in se zavzemal za združevanje naprednih kulturnih delavcev.

Revijo Sodobnost je držal pokonci, ne računajoč na gmotno korist in tudi za ceno lastnega književnega ustvarjanja, predvsem zato, da kar se je le dalo strne slovensko inteligenco okrog nacionalnega in socialnega programa, ki naj bi ga z ljudstvom povezana inteligenca tudi uresničila. Zato je razumljivo, da idejnega slogaštva pri reviji ni dolgo trpel in zato je tudi razumljivo, da je sprejel med svoje sodelavce marksistično inteligenco, kakor hitro je spoznal, da prinaša ta s seboj zadostno znanje in moč za preureditev odnosov v Sloveniji in v državi. Orfični motiv, s katerim je večkrat prepletel svojo misel na Sodobnost, ni poza, temveč lastnost osebnosti z jasno perspektivo in neugnano voljo, da z revijo premakne slovenski prostor iz letargije. Čim bolj je rasla vsebina Sodobnosti iz resničnih tal slovenskega gospodarskega in kulturnega življenja, tem trdneje jo je držal in vodil vse dotlej, ko je njen borbeni značaj zamenjala stvarna revolucija slovenske narodnostne in družbene zavesti.

Vse to kaže, da odkrivajo samo pol resnice o Kozaku tisti, ki menijo, da Kozak ni bil politik, temveč le pisatelj, kulturni delavec. Res je, da se ni zamotaval v dnevna politična gesla strank in da jezik njegovih člankov s politično vsebino ni ujet v dnevni časnikarski besednjak. Res je seveda tudi, da je bil pisatelj in zlasti še kulturni organizator. Toda nekateri članki in skrb za Sodobnost, za njeno idejno smer zgovorno pričajo, da je tičal v Kozaku pomemben tvoren homo politicus, ki si je poleg drugih prizadeval, da se slovensko narodno življenje vzpne iz razbitosti v novo sintezo, kulturno in družbeno-ekonomsko sintezo, in da v njej zraste naš človek v samozavestno bitje, ki bo zmožno braniti se v evropskem prostoru tudi z visokim političnim jezikom.

DESET PESMI

Matej Bor

ROKE

Zakaj bi tvoje roke ne pele?
Tudi roke pojo.
Pet prstov,
pet glasov.
O, naj pojo,
da mi bo lepo,
da bom ob njihovih zvokih
popotoval
iz svojih daljav
do tvojih daljav,
in če bom pal
na tej poti,
ob njihovih zvokih pal.